Марко Вовчок.

ДЯК

Ціна 20 центів.

Марко Вовчок.

DIAK

ДЯК

ЗБІРКА
ВАНА ЛУЧКОВА

Ціна 20 центів.

1916.
З друкарні „Свободи", 83 Grand Street,
Jersey City, N. J.

I.

Звав ся він Тиміш Іванович і був дяком у нашій церкві. До нас тоді його надано, як у Макухах спразнили церкву, то звідти він переведений. Не знаю, от, як вам доводилось — яких бачити дяків по селах, а мені то все трапляло ся, що як дяк, то й приземок і сухобразий і послїшний: сперву загнате у тій семинарії, а там нестатки їмуть, та ще як який піп нагодить ся, або й попадя, що від його з церкви, а від її з хати гуляй, — то ні з чого дякови підцьвітать. А сей Тиміш Іванович не такий, — і трохи на їх не походив: се був чоловік зросту й сили ставень, і на вроду не згірший, і на вдачу. Дивлю ся я на його, то от неначе в межи гуси сїрі, орел сизокрилий вивівсь. Стоїть у церкві, то за всїх головою вищий, а гласів зведе, так і стїни церковні гудуть. Ішовши по селу кивне кому головою, — з усїх голов шапки так і поспадають: чи всьміхнеть ся, чи заговоре, — йому й мова й сьміх знїмуть ся, як вітер одусїль. Всї його в нас любили: балакливий був чоловік, веселий, громадський. В господї він здаєть ся, що обідав тільки та вечеряв, а то було усе коло чиїхсь воріт із люлькою сидить, та говорить-розказує, а коло

него тичба людий — і чоловіки й парубки і дїти, і молодиці цїкаві з коромислом на плечах заставновлять ся та й слухають.

А робочої доби, що людий нїкого в селї не має, — він сам собі ходить: прохожа на води, на дібровн — шукав би, не знайти. Було хазяйствечко там якесь в нього, та не дуже він про нього дбав.

Дячиха господарювала і усякому лад давала. Невспиуща з неї хазяйка була; цїлісїнький вона день було тупає — пораєть ся коло господи, її і в хатї, і на дворі, й на городї й коло загороди — скрізь її повно. Жінка в нього була молода і з себе гарна, прудка й моторна, як соколиця.

Люди укмічали, що якась несогласка в дяка у хатї... Що-ж його зробиш! Щастя — примовляв сам він — як трясця: кого схоче, того труспть. А в чуже нїхто не втручай ся, бо не поможеш. Мовчали люди. Жалували дяка, дячисї низенько кланяли ся стрівши.

Тодї моя пасїка була у березничку, що за селом гайок, — шкода менї й досї тієї пасїки, що я її спродав! Така пасїчка, що сьвятий би не засмутивсь живши у нїй. Там я у перше з дяком признакомив ся. Блукаючи та й забрів він... Вклонились та й розговорились. Він мою пасїку похвалив: „Славний ви господар який!" каже; а я знов його спів похвалив.

„Ну", каже менї дяк, „тепер ви мене похвалили, а я вас. — сядьмо-ж, сусїд своїх посудьмопогудьмо, або що".

Засьміявсь та й сїв коло мене. З ним гомонячи і час було не змигнеть ся. Як він розказував,

знав він якого. Боже мій, Боже! Я старий, а слухаю було, як дитина.

„Добре вам вченим!" кажу йому: „всього ви довідались, а ми темні люди — то як у лісі".

„Ге!" відкаже менї, та й я, дружбо, як у лісі: тільки, бач, богато вже ходив, блукав, дороги хоть не знайшов, та деякі стежиночки натрапив".

„Ой здорово ви усього знаєте!..."

„Та так — наче від аза до буки не що й знаю".

Зайшов він і в друге і третє та й став до мене ходити. Було прийде, сядемо, відтерець листом шелестить, бджола гуде, та пурх по кущах — пташки перелїтають, то воно й балакаєть ся — точить ся розмова, точить ся...

Одного ранку, ще до сонця, по білій росї, завідав він мене у пасїцї.

„Еге!" кажу, „не переспали, мабуть!"

„Здаєть ся! Та ще вам похвалюсь: нїхто так заранї з хати, як я, а з двору — як сусїдині гуси!..."

„Се:" кажу, „ви та гуси... Чого бо то так заразом?"

„Бо моїй дячисї дав Господь голос дзвінкий — так всїх здіймає..." Що його тут казать!

„Трапляєть ся", кажу, „усього трапляєть ся у житю".

„Таку правду кажете, що й я чував".

„Всякому буває горе, всякому буває і добре".

„Чув я й се, та не зрадувавсь..."

„Менї", кажу на себе, „і пожило ся, і пожурило ся; за те спасибі, й за те не змагаю ся..."

„Добра душа — не й з ковша!" съмієть ся.

І такеньки, куди — на яку стежечку не набриду, він усе остючками коле...

„Бодай вас!" на його, „де витакі родили ся, де ви й хрестили ся!"

„У Савлуківці", каже.

„Не чув я, що се таке за Савлукувка; добрі десь людове, Савлучане".

„Як бачите".

„А вже-ж, хоч і зайшлі родителї, та духу там ще замоглись".

„І родителї не зайшлі, а таки з щирої Савлуківки. Я," явить, „не попович, а з козаків".

„Як! як же ви вийшли на дяки?"

„А самі-ж кажете, що навіку усього трапляєть ся: трапило ся й менї".

„Та у дяки як би то вам попасти?..."

„А так: мене, бачте, постановили на дяка нишком — як жидівську контрабанду. Та вам як розказать своє житє усе, то буде на весь день казки!"

Батька мого — каже — звали Іваном Савлуком. У нашому селї за Савлуками сьвіту не видно: що хата, то й Савлук. Кажуть, ще колись то колись. за царя Гороха, як людий було троха, та й ті у розтїч розбігались, блукав наш преко-пращур козак Савлук по горах. по долинах, по всяких украйнах. шукаючи — чого, я не знаю, та може й сам козак Савлук не знав. От, той козак Савлук ходив. ходив — і набрів сей низкоділ, де тепер село; та чи він уподобав, чи то вже ноги відходив, поселив ся тут. По нїм і село зветь ся Савлуківкою, з його усї ті і Савлуки пійшли по сьвіту.

Батька я не зазнаю свого: я народився, а він хутчій вмирати заходив ся; кажуть — нібп з переляку, що Бог сина дав... кажуть то так, а на певність — не знаю. Зістав ся я з матїрю — на втїху, мовляла, єдину її. З свого віку дитячого попереп усього памятаю нашу хату білу та матусині сльози тихі, а ще дзвона церковного — тонкого, жалібного.

Ріс я та ріс; мати плакала та плакала наді мною, та ще й побивала ся.

„Ой сину мій, сину! який же ти вдав ся на вприст і на вроду — та важна недоля твоя буде!"

І що рік менї прибуде, то мати гірш мною вбиває ся, а я таки гоню, мов верба лугова.

„Чого, мамо, журите ся?..." було звідуюсь.

„Годї, дитино моя мила, годї!" відкаже: „тобі ще рано!"

Та так славно пригорне, укрпє тебе, що й послухаєш, стихнеш.

Ну а що бачу, чого не забуваю і за теє думаю. Було у зимі, зимними узденьми, на дворі мороз лускає, сиджу з мамою, зоря вечірня розгоріла ся, — то й кажеш собі: що се на сьвітї за лихо таке? що се за журба така буває? Признакомлюватись і менї з нею, бачить ся! І як менї з нею буде? Чп вже таки не розважусь я й тодї, як куплю собі конпка строкатого? Нї — думка була — якось я втїчу від того смутку! Та було й засну в матери на руках... й приснить ся конпк строкатий. Як правду вам сказавши то й досї строкаті конпки ще снять ся, — не знаю, як пишим.

В нашому селї був сьвященпком старушок древнїй дуже, а в його жінка в недузї лежала. Ле-

жала вона вже кілька літ на ліжку та стогнала, а часом так їй трудно доходилось, що наймичка прийде було вже на неї плащмечко міряє, і усе вже давно було їй на смерть наготованє — тільки вмирать. А вона не вмирала, — сохла; так те споряжене плащмо й лежить дурно. Приміряють — широке, ушшоть; їй полегшає, то і знов сховають. Наймичка тая та було й насуравить ся за се: „Отце-ж! на що-ж я з скрині дістаю та вшиваю! Скілько ниток марно іде... Лучше-б лежали!"

Була се наймичка людина розсудливая: все обміркує, усе вважить; а не бояла ся нїчого — ні корів лихих борканя, ні непогоди, ні хороби: не знала і не дивилась. Сама була висока з себе, огрядна; брови мала чорні, широкі та густі, як з сукна; очи карі, — і дивила ся на кождого так, буцїм добирала: що з його треба виробити — чи садовину, чи городину?

Звали її Явдохою, а по чоловіку — вдовою Павлютихою. Жила вже Павлютиха кілька років у попадї, всїм заправляючи господарством: шила і мила і білила, ткала і пряла, пекла і варила, — хиба неділею, сьвятним дньом, до церкви пійде. Як її на очи зоглядаю: вийде і йде було не хапаючись, а поспіше саме в пору — у своїому червоному очіпку з чорним окрайцем, у білій намітці... Вона і до церкви йшла, як до доброго батька і господаря, бо як чого не скінчить у тиждень, що вже казала собі скінчити, то не їметь ся й до церкви — така! Та й сього припадало дуже порідку; а то ще було і відпочине суботнього вечера на неділю. Одробивши ся зовсїм, уступить до недужої господинї, і на низесенькому ослінчику собі сяде.

Мати моя часто було до попадї йдуть, або трохи повигодї їм випало, а в неділю і мене брали з собою.

Прийдем було у кімнаточку, душіну таку, лїками пахущу. На високій кроватї, у подушках, лежить недужа — жовта, як з воску, і тихо слабі очи дивлять я; у кутку тліє сьвічечка перед Матїрю Божою уквітчаною; під божничком стіл, застеляний скатїркою білою. Коло ліжка сидить моя мати з журботою своєю; а подаль від ліжка Павлютиха процьвітає червоновида, ополиста, поважна. Мати моя зітхає важенько, хора тихенько стогне. Із часу до часу прочиняють ся двері ошатненько, вид'ляне ласкаве, неспокійне обличе з білою бородою, або і сам піп, старий, уступить; подивить ся — постоїть, і як увійшов, так нечутно і вийде. Довго і довго мовчки сидимо, доки аж Павлютиха не зачне розповідати про які два господарські, а мати їй на відказ зітхати стане, а попадя стогнать.

„Чого зітхаєте раз-у-раз" тодї Павлютиха зашита відважно.

„Боже, Боже! Як менї вже не зітхнути, не пожуритись — то і кому!" каже мати моя.

„Кождому, хто веселив ся треба колись посмутувати! А то-ж як! Покоштував солодкого, споживляйсь гірким!"

„Трудно менї!" простогне попадя стиха.

„А вже-ж трудно, як здоровля нема! То що вдїяти! Відома річ, що недуги не тїшать. Здужали і ви колись, теперки хорієте: сьвітове так всеє переходя живе".

„Трудно менї! Бога гнївлю... смерти бажаю!"

„Се! чого-ж бажать! коли і так, сама прийде!"

„Ой вдово, вдово! Такої уваги не має мій жаль, як ти радиш!" каже мати.

„Коли терпиш — страждаєш, сльози сплюють ся не лічені, небого!... подасть мову попадя.

„Хто у чім зван, у тім і пробувай!" відкаже новагом наймичка.

Розказували, мов би мати Явдошина, як поховала чоловіка, сидїла у вечері пізно в своїй хатї — пряла, плачучи, — коли у двері щось стук-стук! Відчинила: чумачило кремез перед нею стоїть і питає: „Чи дома ваш чоловік Йосип?" „Вмер Йосип" — ледви відмовила йому з переляку. „Вмер? Бач і не дождав мене! Та всї там будемо!... Ну зоставайте ся-ж здорові!" тай пійшов до воза, і чути було, як на воли загукав: наче-б то Йосип його не заждавши, на весїля сам пійшов, або що. Переполошила ся дуже жінка, і дочка в неї уродила ся схожа — як у око впала — на того чумака кремеза, що ото її батька покійного питав.

От як тая Павлютиха покине нас самих, то мати з попадею за плач мерщій, і добре, у смак, наплачуть ся собі.

Тужать та тужать, — мати, розважаючи попадю, а тая жалкуючись. Розважаючи-ж другого, не можна, щоб і своєї туги не оповістити. От мати їй частенько нагадують про мене, та мою долю прилакують.

А попадя одного раз й каже на мою матїр.

„Став ти його", каже, „на дяки!"

„Як же його ставляти у сьвітї божому! Не приймуть!"

„Приймуть! Я старого проситиму! Завітай лишень його до мене".

Зараз і старого покликали; зачинили ся з ним, а зачинивши ся стали прохати — попадя словами, а мати моя сльозами.

Се був чоловік прибитий ще на цьвіту, плохий, похилий.

„Як же се менї його приймати! жадного права!" відпрохуватись став.

„Прийми! Прийми!"

„От нахаба! буде лихо ще менї!" відмагаєть ся — та й погодив ся.

Він відусїль собі біди та лиха сподївавсь — і проти того вже не йшов він, а так тільки скаже: лихо, як от зітхне наче. Як же я довідавсь від матери, що менї така ласка та шаноба простелена, то я недовго думавши, зараз на втїки, куди очи зирнули, а ноги понесли. Не знав я й сам, чого злякавсь, а було страшно дуже. Так якось менї здавало ся, що хоч я не звязаний буду, а вискочити таки не вискочу з дяківської науки. Протинявсь я по пущах та по ярах таких — день, — не заласно щось. Чорний терен красувавсь зпід зеленого листу, а покоштував, такий то вже кислий прийшов ся! Став я обмишлятп, і надумав ся так, що лучше поспитаю ся я перш того співу.

Може буде вгоднїйше співати, як заяцем стрибати по нетрях, а буде гірше, то я знов утечу. У таких добрих думках прийшов я до дому. Мати, дорікавши мене, на руки схопила, та сварившись, добре нагодувала. Потім, попоплакавши обоє, узяла мене за руку та й повела за собою до пана Лукаша.

Сей пан Лукаш то доводив ся нашому старому попу братом у других і був за дяка у нашій церкві. Чоловічок лисенький зовсім — як диня голова була, тихий та ласкавий і співав тоненько, як у волосок. Жив тин-у-тин із братом, у своїй хаті, з однісеньким віконечком. Садочок собі зростив; в тому садкови понасаджував агрусу та порічок на грядках, груш зі дві та яблуньок викохав і мабуть над усе в сьвітї любив і жалував ті деревця і кущики свої.

У тому садку я почав і гласів учитись і хоч не хутко навчивсь, а горобців відшугав; як загуду-задзеленчу, так пополохаю так, що поуз перелїтують садок наш. Пан Лукаш мене улюбив і жалував. Чи було навчу ся псалтира, чи не навчусь, він таки все по головцї мене погладить. Тільки, як навчу ся, то й яблочко ще дасть, а нї, то запита: „А яблочко хоч?" та й простягає те яблочко до мене і дивить ся на мене шильно. „Не хочу!" було відказую; а він потихеньку засьміє ся і знов по головцї погладить.

Як згадаю, то невеселі гостї Лукашеві бували, і небогато: мати моя та старий піп. Сей завсїгди, мов тершиною повитий ходив; гомонїти не гомонів. — більше зітхав. Мати-ж моя засплїш плакали і плакали слїзми якимись спокійними, собою не насурочуючись Богу, або людям. Лукаш було пристушить до брата, пристушить до матери, постоїть, кашляне — тай відійшов: стоїть від далеки. Наполїгає було на мене добра нудьга і сон якийсь змагає. Хиба нахватить ся Павлютиха румяна, жвава — то мов розбуркає мене, і менї привиджуєть ся щось веселе десь, наче за вдовою

слїдком поринули і коло неї шумують дерева зелені, бистрі хвилї річкові, якась юрма весела десь грає — жиє... Схопилось було, вибіжу з садка, біжу левадами, полем оболоням — не знать і куди й що: весело стане!...

Поки я гласів доходив, то що, вмерла попадя. В останнїй раз вже поміряла Павлютиха плащмо на її і гарненько зашила; та й поховали небогу.

Старий сам ховав і добре слїзьми вливав ся, хоч і приказував собі: „Добре, коли Господь приняв: перестала жити вона, то й терпіти перестала". А сльози ринули. Ще низше він похилив ся, і як при небіжцї на пальцях ходив та говорив шептом, щоб її не порунтати, так вже й до смерти своєї крав ся і шептав. І моя мати не прожила копу лїт. Скоро то дала мене у науку дяківську, та пан Лукаш, вивірившн мене, сказав, що дасть менї науку всю, як сам уміє, то й стала ладитись на той съвіт. „Що-ж," каже було Лукашеви, „на що я житиму два вікн? Хіба я що Тимошови придбаю! Я тільки громадський хлїб съвятий дурно заїдатиму! Нї до чого вже я! Жалко дитину кидати: та ви його, добродію мій, не лишите, ви його на добро навчите, — а менї вже пора: час вже менї спочати!"

Пан Лукаш тільки морга було, слухаючи, та яблоками, грушками шанує. А я собі зпід материнього плеча на ті плоди позираю — що які ті яблочка та грушки добрі, думаю, — і на що тим людям старіти і на що їм помирати! І так у моїх думках переймаєть ся: то тихі могили поза церквою з похилими хрестами та з хустками білими на хрестах, серед глухого зїля, що там буявіє на волї,

— то яблоко черновобоке, що так, здаєть ся, сама рука до його простягаєть ся.

„Я вмирати не хочу!" скажу було проти Лукаша.

„На що вмирати! Ще не пожив! Малий ще!"

„Я й великим вмирати не хочу!"

„Боронь, Боже! Молодому весело жити; житє мило — молоде!"

„Та я-б", кажу, „усе жив, усе жив — і нїколи не вмирав!"

Він тихесенько засьмієть ся і погладить по головцї, а сам візьме ходить по садку, та дивитись древа, грядок, — то на небо погляне і знову ходить і по тиху всьміхаєть ся собі...

„А я вмирати не хочу!" знов згукну.

„Перш поживи!" відкаже з тим таки усьмішком тихим та добрим.

Одного дня у ранцї, при ясному сонцю, співав я у садку з Лукашем гласів, коли увійшла Павлютиха, кличе мене! Тимїш, до дому! мати вмирає!"

„Іди, іди!" — каже на мене тихо Лукаш.

Взяла мене за руку й повела. Бачу, від нашої хати старий піп за дарами іде; бачу коло нашого порогу тичба жінок, усї заразом гомонять по тиху, голови на руку посхиляли. Входжу у хату — мати у білій сорочцї, додільній, білою хусткою завязана, лежить на лавцї, а в головах жовта воскова сьвічечка горить жарко. Я таки зараз як убачив — подумав: „Се вже не моя мати, а моя буде та могилка тиха десь поза церквою".

„Тимоше! Тимоше!" кличе мене, „не лякай ся, дитино! ходи, попрощай ся зі мною!"

Я приступив; а вона мене перехрестила, заплакала, обнявши цїлувала, та й каже:

„Тимїш! се тобі ключ від комори. У коморі дві скринї. У маленькій — одежа там твоя, візьми з собою; а у великій усе добро моє: пішле Бог дружину тобі, то нехай зносить на здоровля. На кілку твого батька покійного кирея і кожух і дві шапки; у куточку чоботи його: доростеш — зносиш. Тепереньки, як ти мене поховаєш, то усе позамикай, а ключ Лукашеви віддай — ще загубиш. У твоїй скринцї я усе тобі спорядила, всї сорочки посклада-ла і одежинку — буде з тебе на роки. Будеш ти вже у Лукаша зовсїм жити: обіцявсь менї, що прийме. А ти усе до своєї хати довідуйсь, не забувай; як тепло, як сонце — ти відчиняй двері; у дворі те-ж опоряджай: коли вітер що обворушить, або знесе, то зараз полагодить треба...

Я слухаю, ключ приймаю... Тодї знов вона цїлувати стала: „Не лякайсь", вмовляє „не лякай ся, моя дитино, й не жури ся. Шануй Лукаша, красно слухай його... Може тобі прилучить ся трудно... Хоч буде горе, приймай за добре... Не лякай ся, сину, не сумуй!" Чую — хочуть мене відвести від неї... Вона рукою ледви вже ледви придержала мене, ще раз глянула, ще раз зітхнула.

Натовпилось у хату людий; гомін, голосьба... Мене вхопили двоє молодиць попід руки — тільки мигнула в очах воскова сьвічечка; замчали мене кудись на конець села між дїти... Хто менї орішків, а хто бубличок... Дивлять ся дїти на мене та додумують ся, за що менї такий талан! Сей день я наче отуманїв, наче не живий і сам... Мало що памятаю. Чув розмову невгавущу, ба-

чив купок дітий шумливих, бачив двох копачів з заступами, високі, у червоних поясах йшли... Чи хто менї сказав, чи то я сам догадав ся, тільки я знав, куди вони простують... Молодиці не давали менї обміркувати ся гаразд, усе жалували, усе цокотали. Та ще після того з півроку, хто з молодиць не попаде мене, зараз до себе провадить: годує, миє, чеше; доводилось так деколи, що я раз із десять на день пообідаю і вмию ся... От згадуєть ся менї одна молодиця: з усього села була вона задирлива і зарічана. Було ще не сьвіт, вона до дня з хати удає, на бізї і хустку завязує. „Ото поспішаєть ся з кимсь завестись" було говорять. Ся було, аби мене зобачила — за мною! Зловить, та до себе й веде провадить улицею, та під кожде вікно підбіжить — лає: „От, от люди живуть! Сирота йде, сироту не привитають! Сиротї доброго слова від них нема! А щоб же ви й самі посиротїли на віки! Щоб і вам добра не було!" Як же почне мене годувати, то геть своїх дітий розжене з застола: „В сироти раднїйші хлїба шматок віднять!" то тії голодні мусять відійти, а я нагодований — їсти, бо сирота!

От Павлютиха, то й крішки на моє сиріство не власкавилась. Правда, — обпирала мене й обшпивала, „бо нїкому більш", мовляла, „того зробить, а я можу, то й роблю". Так як за покійної матери вона було пиріжком у неділю наділить, а надломиш вишню у садку, то за чуприну посмиче. Так і все само.

Жити менї у Лукаша було добре. У неділю ми, переспівавши у церкві, ходили до моєї хати, оглядали господарство моє; а цілий тиждень, як у літ-

ку, то в саду учимось, балакаєм, чи що сієм, садимо. В зімку в хаті вчимось, — ані перед віконцем сидимо; пашні — пшениці, ячменю, пригорщ висиплем під вікном: синиці, шпаки поназлітують ся, голуб волохатий спустить ся, припурхне горобчик поживить ся. Було не дишемо — дивимось, щоб не сполохать.

„Дядьку”, поспитав я раз Лукаша, „у вас хто вмирав?”

— Як?

„Мати вмерла, батько...”

— Ні, я їх не памятаю, малим був. А жінка в мене вмерла.

„Як вмирала, що вона вам сказала?”

— Нічого, сину, нічого вона менї не сказала. Відвернула ся від мене.

„Як? На що?”

— Не любила мене, сину, от що! Тому й нічого не сказала. Що-ж казати?

„За що не любила?”

— Як би за що, а то ні за що! Тут вже нічого діяти! Руки склади та й сядь. Її зневолили за мене отець-мати, а я одружив ся — того не знав.

„Що-ж”, довідуюсь, „не добре ви жили? Сварили ся з нею?

— Ні, ніколи в сьвіті. Я було сам собі сиджу, а вона сама собі.

„Так і нудили ся обійга! Чом було вам не заговорити, не приступити до неї? Я-б приступив! Все би було веселійше; або би з хати пійшов...”

— Мене, сину, ноги не несли — каже, — ані до неї, ані від неї.

„Як же се ви жили такечки, дядьку, чудно! Дуже вона вас не любила мабуть, що й не озивала ся ніколи?"

— Ні, раз вона до мене з уст своїх вимовила: „добрий ви чоловік", каже, — „а менї жадаєть ся вмерти. Ой коли-б же я як найскорше вмерла!"

„А ви що?"

— Я нїчого — що-ж я?

„І вмерла?"

— І вмерла.

„Скучали за нею?"

— Скучав...

„Отець-мати її усе знали?"

— Я їх після весїля ніколи не бачив — далеко живуть.

II.

Лукаш пристарів, садок його буянїє, материна могила уросла густою травою зеленою, а менї вже на вісїмнайцятий рік пійшло. Жили ми все так, як і давно. Лукаш усе садовину ростив, та кохав та тим собі й тїшив ся, а я... менї, грішному, вже й нудно стало. Що Лукаш знав, те я вже вивчив ся, роботи в мене було не богато — так я тиняв ся до всего доглядаючись, до всего дослухаючись і було менї так якось нїяково... от наче чогось я не второпав, наче щось оттут, коло мене та я його не знайду, не знаю де воно... наче я нїчого не знаю, наче дурний.

„А що се ти, любий, зажурив ся?" питав мене Лукаш.

— А так чогось нудно! — відкажу йому.

„А се буває так", скаже на те Лукаш, „се бува так, і знов перейде".

Як раз з наших вікон видно було дорогу, шлях шок битий звивав ся до міста — у місті я бував — надивив ся там на будинки камяні, на крамниці й крамарі, ходив по базару, признакомлював ся із міщанами — нїчого тільки я там собі не побачив такого, щоб воно менї полюбило ся та розважило: там було так сливе як і в нас, у селї, тільки що в нас у селї плугом орали та ходили у свитах, у високих шапках, а тут у місті продавали бублики, крамарювали, та у синих чемерках і в низеньких шапочках викрашали ся... Так вив ся-ж той шлях шок кудись далї за те місто... І поверзлось менї, що отсе і є він, шлях мій, що аби я ним пійшов, то усе-б собі знайшов... удав ся я, мабуть, у того пращура свого, у Савлука козака.

Я почав розпитувати Лукаша, чи не знає він чого о тім краї, що за містом нашим.

„А се вже там чужі землї — туди я ще нїколи не заходив, у ту сторону".

Менї кождої ночи снять ся шляхи, дерева, люди, ріки, звірі, будинки, — і все таке красне, велике що я з роду мого, віку на яві такого не бачив.

„Пійти би менї у сьвіт" кажу якось Лукашеви сьміючись, а в самого душа й грає і замирає.

Лукаш теж всьміхнув ся. „Отце!" каже.

„А пійти би менї справдї у сьвіт" говорю Лукашеви незабаром у друге і вже не всьміхаю ся, а такий як на богатий похорон мене вести.

— А що се тобі все сьвіти на думку навертають ся?

„Та хочу йти в сьвіт".

— По що-ж ти пійдеш?

„Так собі... а може й по добру науку..."

— Звісно. Побачиш дечого богато. Я сам проходив аж до Чорного моря. Місця ріжні, а люди все однакові... і таки дивного нїчого менї не трапляло ся...

„Дарма" кажу, „менї може що й трапить ся... Дещо побачу на свої очи... Пійду" кажу „пійду..."

— Не ходи, Тимоше!

І став мене відмовляти: „буде голодно і холодно; приймеш біди всякої, або не дай, Боже, занедужаєш... і на що молоді лїта марно по сьвітї розсівати-менї".

„Пійду. Добре все ви менї сказали, добре я чув — а пійду!"

— А як сам знаєш! Коли вже така твоя хіть — то йди собі з Богом.

Я взяв торбинку на плечі, та й пійшов.

Задумав я йти аж у самий Київ. А з Київа аж за Чорне море, а там куди вже втраплю... Вийшов я з села ранком погожим й сьвіжим. Лукаш провів мене за царину.

Ішов я, ішов і не оглядав ся і не втомляв ся. Під вечір вже незнакомі місця стали вивялятись менї. Ішов я полями чистими та широкими — далї набрів, памятаю діброву густу та красну. Двічи обійшов я ту діброву.

„А що далї буде, побачу!" думаю.

А далї було велике село.

Вже смеркало, як я увійшов у те село — імла й темрява літня, по хатах не сьвітилось а зірочок, зірочок блискотїло — горіло на небі! А дївчат, дївчат по селї співало!

Я на ті дївочі голоси просто й пійшов, минаючи тихі білі хати. Мене обмінула купка парубків; пробігло з пів коши дївчат: „добрий вечір!" — „Добрий вечір!"

На відшибі від села було ігрище, челядь гомонїла, співала, сьміялась. Спершу як дійшов, дївчата мене оглядають з боку; парубки наче не дивлять ся, а тільки шапки поправляють, а далї як я озвав ся, то й до мене заговорили. Звісно, дївчата зараз розпитують, звідки я.

„А звідти", кажу „де вже мене нема!"

Сьміху та веселости дївочої — брате мій!

— А куди йдете?

„А туди йду, де буду!"

Знов сьміятись та ахкати.

Що то за гуляня на тім грищі було превеселе!

Слово скажеть ся та й сьміхом перехопить ся та й не одним, а з усїх боків так і задзвонить, як у дзвоночки. А що вже менї було весело та цїкаво, то й не сказати! Здаєть ся так само гуляють, як і в нас, та не так, тую пісню співають, та инакше... І ті незнаємі люди, і хати і дворища, — усе я своїми очима так і поїдаю.

Скінчило ся гуляне, вже займаєть ся на день... зирк! а та дївчина, що з вечера була менї чорнявою — вона зовсїм стала білявенька, — зовсїм не та — тільки голосок той самий сьвіжий та веселий; і де менї здало ся у темряві що стоять три столи, то стоять тепер три хати — десять дївчат

розказує, в якій хаті голова живе, в якій писар і яка в писара жінка...

Проспли мене і кликали до себе — так менї нїяк не можна, — поспішаю ся я дуже; — прощаю ся та дякую.

Всї по господах, а я знов у дорозї. Іду та оглядаюсь, та кланяюсь усїм, як братам рідним. А день білїє та білїє. От тут стежечка, що я її вчера не догледїв ся, а тут купа вишеньок, тут нова хатинка славна, що я не бачив, а ось криниця, що я її не завважав — додивлю ся та дослухую ся та день славлю, що у день усе видно, та ясно.

Я вже завістив ся, що по дорозї буде село, де ярмарок зібравсь хороший — гнав я туди мов Циган.

Я й досї памятаю, як бачу ту улицю широку і той пляц великий, де ярмарок стояв; шумить менї досї увесь той гук, гомін, ростїч і розрух. От наче ще перед моїми очима ті крамнички під наметом, що на їх вітер має червоними стрічками, хустками і поясами; бачу ті столички, де розкладені коралї янтарі, всякі сережки і перстнї і бісерї — тут раз у раз надбігають жваві та веселі дївчата — вже грошї у них у руцї наготовлені платить крамару, та очи розбіглись — що його в Бога купити... Тут уявляють ся і молодицї повновиді і трохи охмурі — всьо вони оцїнюють і на все кажуть, що дорого — а більш всего купчить ся молодиць коло сковород, мисок та глечиків; там то саме вони купують, а ще гірш стукають і дзвонять у ті глечики, миски, сковороди, чи з доброї глини, чи чугун не драглий. Часом і дївчина молоденька тут замішаєть ся — се певно спрота що сама го-

сподарує — от же коло неї і хлопчик щиро вмитий, розчесаний аж лощить ся і в чоботах, учешив ся за її юпочку, як рак клешнею, а вона таки йому раз у раз говорить: „держи ся за мене, не відходь, загубиш ся у ярмарку!" ніби то вже з нею то огонь і воду перейти можна — така вона поважна та розсудлива старша сестра. Скрізь і всюди никають сухі довгополі Жиди із безрогими волами, з чаями, з олією, з ножами і з бочками; то беруть, то міняють, то лічать гроші — і білозубі Цигани, що зовсім без гроший свою душу живлять і посвистують на всіх коний; і козаки і високі чумаки що, здаєть ся, повиходили і прохожають дожидаючи якого з них одного на гетьмана постановлять... і кріпаки з панською пшеницею. Слїпий кобзар під чпїмсь возом обідає з своїм хлопцем, а другий кобзар чутно як грає і співає про Морозенка. І піп з попадею що не сходили з воза, а як що купували то обоє до себе руками манили... Я скрізь лазив, на все очима назирав як піп, до всего уха наставляв, як шпиг... коли разом счинив ся великий грук і крик — котив якийсь возик ярмарком, а за ним у слїд другий. Став возик недалечко від мене, люди вже там купами, а я хутче на перве місце. Возок став, кажу, а у возку сидить наче пан товстий: голова велика, а шапочка маленька — сидить і кричить, щоб слухали людищо він має казати. Коло сего пана сидїло два десятники — високі, великі наче обрали їх ведмедїв побивати. Вони зараз з возика зіскочили і стали — стоять. У другому возику сидїли два чоловіки і парубок — всї три звязані кріпко.

В якімось селї Малошевцї якийсь Федор Голубець дуже побив ся з головою і казав: буду бити усїх: і писара і далї в гору, а по сему погрімку втїк невідомо куди. І сповістили з Малашевки сельському писареви, що мабуть буде Федор Голубець у вас на армарку — зловіть його неодмінне. Отсе того Федора Голубця і шукали. У першому возкови сидїв писар з десятниками, а у другому якісь захожі добрі люди, що їх зловили: а може хто з них Федор Голубець, бо самого Федора у сьому селї нї одна душа не знала, а у тій бумазї, що читав писар, у Федора ніс, зуби й борода, як у инших людий, тільки очи нехороші, що має він замір оженити ся з вдовою і вміє колеса робить — чи-ж пізнаєте такого пройдисьвіта? Та ще до того славили, що в його тїтка відьма!... Так щоб його не впустить, ловили усїх — і хто має замір женитись, і хто колеса робить, і в кого очи нехороші, або тїтка відьма...

„Чуєте?" крикнув писар, „хто такого зобачить зараз лови і веди до возка!"

— А як втече? — спитав хтось коло мого боку.

„Се вже пана писара журба", відказали за мною.

„Бач сидить нашого Бога дурень!" додав хтось з другого боку.

Писар чув, що його помінають і чув дурня (може не в перше) та до мене (я стояв близше коло самого його возка, та може і всьміхнувсь):

„Хто такий?"

— Одружитись з вдовою не хочу, колес не роблю — відказав я йому з веселою душею. Писар

махнув десятникам. Зараз мене звязали і вкинули у возик де вже були вязні: „бувай здоров" витали мене вони.

\- - - - - - - - - - - - - - - - - -

Писареви принесли, постановили столичок, горілку, зелену чарочку і ковбаси. Писар став полуднувати, коло свого возика, сидячи на сосновому пеньку. Треба вам сказати, що як тільки прикотив возик з писарем, то усі Жиди наче крізь землю пропали, а Цигани, хоч видно їх було, то дуже здалека — чорніли там, як мухи, а як вже повязали то і Жиди знов висипали і Цигани прибігли. Жидки гомоніли між собою і підбігали до писара наче їх вітром підносило; Цигани теж стали близько і один все хвалив братів своїх: „брати! що то Цигани за славні люди!" а брати йому зуби показували. Люди стояли оддалїк — мовчали.

„Жиде!" кажу я до одного Жида, „ось тобі гроші, — дай менї хлїб!"

— Ой як можна менї таким, як ви, хлїб продавати! Я хороший Єврей, а ви може... хто вас зна, що ви за чоловік... ой що ви говорите! Як се можна! — голосно одказував менї Жидок, а сам крутив ся коло писара.

Коли виходить з купи чоловік, у чорній шапці — як він на Великдень христосував ся єй же Богу моєму і досї я не збагну сего — такий він був високий. Яка шия! А голова невеличка. Я давно бачив сю голову поверх усїх, а як він підходив, то усе здаєть ся випростав. Прийшов він до нашого возика і зняв шапку — брови як намет над карими очима, а очи як зорі — виняв з торби

хлїб і подав менї: на добре здоровля. Усї на нього дивлять ся, дивить ся і писар. А чоловік виняв з кишенї кривого ножа хлїб краяти, а з торби дістав і сала. Він нї на кого не дивив ся, наче тут нїкого не було. Я йому подякував, „нї на чому" одказав і пішов.

„Піждп, піждп!" крикнув писар, „що ти за чоловік?"

— Я Муха Яким.

„Звідки ти, питаю тебе?"

— З Гороховки.

„Ти мабуть з ним приятель?" спитав писар, киваючи на мене. „Знакомі мабуть люди?"

— Я його не знаю.

„Неправда твоя!"

— Правда моя!

„А чи не хочеш до него у візок? Хочеш?"

— Нї, не хочу.

„Чому так?" засміяв ся писар.

— Бо менї на ярмарок треба. — І пішов.

Може б писар ще до него чіплявсь, так тут знов ізняв ся такий крик, наче кого різали.

Десятники вели молодицю у червонім очіпку, огрядну, невеличку — від великого гніву так вона і палала, а що вже кричала, верещала!

„Що таке?" крикнув писар, а молодиця не переведе духу, верещить: „таки нї! таки нї! таки нї! не казала! не казала! не казала! не казала!

Десятник затулив їй уста своєю шапкою і держав, а другий десятник оповістив писареви, що ся молодиця хвалила ся, нїби вона знає Хведора Голубця і нїби він у ярмарку і нїби він кум їй і дарив її гар...ком...

А молодиця пручалась і крутила ся, як колесо у десятника в руках. „Вдушить ся", загомонїли люди. Десятник шапку відняв.

„Таки нї! таки нї!" заверещала молодиця, аж присїдаючи до землї, „таки нї! таки нї!"

— Та пустїть її до біса — крикнув затуркапий писар. Молодицю пустили. Вона хустку двинула на лїво, штовхнула десятника одного й другого, аж закачались, знов хустку поправила і до писара тискалась з криком та писком.

Писар замахав руками — її схопили, віднесли далї. І здалека ще довго чутно було нам: та я! та вони! та... Ми до вечера стояли на ярмарку — писар купував собі тютюн і сережки, десятники синї хустки і рукавицї...

Привезли нас аж на край села, казали устати з воза, завели у велику пусту хату і зачинили там.

- - - - - - - - - - - - - - - - - - - -

Чи малий час сидїли ми там — більше місяця. До нас звик бігати під вікно чорний собака і приходила рябенька курочка з червоним півнем. Нас було четверо: білявий та чорнявий чоловік, парубок рябий, та я. Жили собі спокійненько: білявий чоловік або огонь кресав, або люльку палив, або спав і не говорив нїколи, чорнявий чоловік старі нерати понапрошував і почав вязати новий. Він був рибак і розказував яку у їх селї рибу ловлять і яка в них ріка рибна, що усяка риба ведеть ся, навіть морська не хоче моря, заходить до них, він хоч не бачив, та другі люди бачили. Парубок, як на великдень прикрасив ся — сорочка в него була вишивана та вимережана.

„Хто йому рябому так вишпвав та мережав?" думалось менї. У рибака він питав, чи є риба, чи є отець матп, то він одкаже ледви чутно йому! „нї отця — матері нї риби!" А був у него кашель; він по ночах охав, а у день наче дожпдав та ходив по хатї.

Сидїли ми з тиждень самі, а там привезли до нас ще чоловіка скілька. Сї не журились: один говорив: сїно скосив то тепер нехай держать — я за сїно дуже бояв ся, а тепер... що мене кортить. Другий знов говорив: „В мене рівно дома нема нїчого. Аби тут годували мене, то й спасибі!"

Приїздив справник і дивив ся на нас — грозив, що буде нам добра наука — нехай но вечера діждемо! Тільки нам біди нїякої не було, справнику справили обід, він смашно попоїв і поїхав. „Що з ними робить?" питав його десятник; — нехай сидять — що ж з ними робить? та й пігнав собі. Ми сидїли ще три недїлї і два днї — тодї пригнали знов вязнїв нових, а нас випустили — не було вже місця. Та й радів же рябий парубок! Обнпмав усїх: „Дай Боже й вам улови добрі!" зичить рибаковп. „А вам добре сходити у Київ і добре повернутись!" — себ то менї... аж побіг дорогою. А менї печаль і досада превелика скоїлась. Менї заказали у Київ іти, а велїли у своє село повернутись — а як я став проситись та суперечить — тодї мене вкинули у візок і відвезли два десятники до дому і священикови папір такий прислали, щоб своїх служок непускав блукати, і ще грозили, що зачпнять мене десь у дорозї, або де й гірше...

Тут люди зійшли ся — усї питають: що таке? що таке? Лукаш був злякав ся. Я зараз ляг спати і не заснув...

III.

Я зовсїм розсердив ся: і в сьвіта вже йти не хочу, і зіставатись дома не хочу, і все не доладу і нїчого менї не треба; на все і на всїх завистний і нї до кого не озиваюсь; нїчого не роблю і співати став басом горляним.

Коли одного разу кличе мене піп до себе, і мене і Лукаша. Ми до него приходимо і йому кланяємось. А піп менї каже:

Тимоше! У Макухах дяк вмер, — оженись та й проси ся на його місце. Я за тебе промовлюсь". Зітхнув і тихенько додав: „Покійниця нехай царствує! Чи памятаєш, як вона за тебе бувало просить! Лукаше брате, скажи своє слово!" просить Лукаша.

— Будеш женити ся — промовив Лукаш менї роздумчиво.

„Їдь ти", говорить менї піп, „їдь ти у Терни, там живе старий піп, — він вже одставленний, вбогий і не гордий — може він за тебе дочку віддасть. З приходом попівна за тебе не пійде — бери хоч вбогу. Візьмеш попівну, то хутче на дяка постановлять".

— Добре, батюшка — відказую йому.

„Щасти тебе, Боже, Тиміше, і Боже тебе благослови!"

— Отсе пришов час — поможи Боже! — промовляв Лукаш, ідучи зі мною до дому.

А я повеселійшав дуже.

„Коли ж у Терни?" питає мене Лукаш.

— А коли ж, як не завтра? — говорю йому.

Лукаш походив по хаті, постояв і промовив наче до кого у вікно:

„Чого се так поспішатись?"

— А чого ж маю баритись? — питаю його.

„Тиміше друже! не загуби свого віку веселого, а ще гірше чужого... Не вернеш... плакати-меш... Боже борони від сего лиха — воно найважче від усіх... Гляди ж, Тиміше! гляди ж, друже!"

Цілісенький вечір він був неспокійний: кружив по нашій хаті, дивив ся у землю, а як заходились лягати спати, він до мене зближив ся і знов промовив: „Гляди ж, Тиміше! гляди ж, друже!"

А менї дуже весело, що такий менї тепер клопіт великий, таке, мовляв, поле передо мною — і женитись і на дяка стати. Туга моя уся ринула, як її й не було, і говорив я до всіх так, наче з празником поздоровляв.

На другий день в ранцї, добре розпитавши ся дороги, вибрав ся я у Терни. Коник в мене був буланенький, візок громозкий, а в шапцї лист до старого отця Якова з превеликою печатю. Лукаш прощав ся смутний, не спокійний, обняв мене: „Гляди ж, друже!" і знову промовляє.

Я досі не дуже на дівчат вважав і з роду нікого не кохав. Я знав, що є у нас в селї дівчата гарні; що ся чорнобрива, а ся білява; ся хоро-

ша, а ся красша, та й тільки. Бачу-дивлю ся, а не бачу-забуду, що вони й на сьвітї є.

„Яка ж ся буде?" думаю собі їдучи вузеньким шляхом поміж житами, просами, та гречками, „яка вона буде? І що вона? І що я?"

Я привиджував, як увійде, як заговорить — вона добре, а я ще красше — й то менї весело думаючи, то смішки.

Я, бачте, ждав її як товариша або-що — що може добрий — полюблю, а може чудний — посьмію ся, — а все таки буде менї цїкаво і весело, чи так, чи сяк вийде.

Їхав я день і ніч — серед степу ночував і коника попасав. Лежучи на возї, та дивлячись у зоряне небо почав знов уявляти, яка вона, та попівна, та задивившись роздумував о зорях... та о тім, який Київ... та хто перший корабель пустив по мори... та хто Київ будував... думав, зітхав... забув про попівну...

На третий день у вечер дотягнув до Тернів. Хуторець маленький, вбогенький, садки усюди густі й зелені. Люди саме з роботи вертали ся. Дїти маленькі кричали, ворота рипіли. Я став коло чиїсь хати і спитав, де отець Яків живе.

„А ось в кінцї хуторця на одшибі буде будиночок біленький і садок — там живе — тоненько відказав менї хтось з хатнього вікна. Нїколи менї вийти самій провести, вибачайте..."

Як менї сказали, так я і знайшов.

Став я під ворітьми — ворота були розчинені — бачу дворочок чистенький, травистий і богато стежечок перехрестних; у дворочку тихо, тільки шелестїла верба кучерява. З білого будиночка два

віконця у дворочок і високий рундучок; за дворочком садочок і в садок відчинена хвіртка; у садку бачу полотно розстелене і чую хтось співає, — звінко так, та вільно, — а невидимі чиїсь руки стягають полотно, а далі пішла луна, наче прачом бють... пісня уже чуєть ся...

Я стою, слухаю, роззираюсь, а схаменув ся — проти мене молодиця в рябім очішку, румяна і кирпатенька — дивить ся на мене, як у темний льох, та ще у чужий.

„Тут отець Яків живе?" питаю її.

— Тут. Коли вам отця Якова треба, то просимо до хати.

Я за молодицею на рундучок — рундучок де не де поріс мягенькою травичкою; дашок теж місцями зазеленівсь, як нива в Литвина, — уступив я у сїнечки біленькі, а з сїнечок у біленьку кімнаточку — пахло тут васильками. Стїни білі, стульчики плетені низенькі; уквітчаний божничок, стіл під білою скатертю, — і двері у другу кімнатку — там бачив я тільки узеньке ліжечко, а над ліжечком великий хрест чорний, а перед хрестом лампадочка горіюча... У першій кімнаті сидів старий у темній рясі, зморщений, наче печений. Побачивши мене, устав.

„Ось до вас прийшли" — каже йому молодиця, пускаючи мене у двері.

— Милости прошу — сїдайте! — витає він мене.

— Я подав йому лист, сїв, а він став читати. Прочитавши, зрадів і не потаївши того говорить: „Коли б Господь благословив мене свою дитину на хазяйстві побачити! Спасибі отцю Мирону (на-

шому то старому), не забув мене — згадав. Що ж?! ви, от пише, добрий чоловік, а в Бога і у вбогого усі люди. Байдуже менї, що ви з козаків. От побачите мою Марту і як що вподобаєте, то Боже благословп!... „Гашко! — кличе — де Марта?"

— Як то де! Десь хазяйнує. Чи вона ж в нас не хазяйка? — одказує молодиця знов уступаючи з-за дверей з тоненькою сьвічечкою — звечеріло вже зовсїм. Мабуть вона чула розмову нашу — бо тепер дивилась на мене, так наче цїнувала.

„Я тим не журю ся, що я вбогий", — каже менї старий, „а тим журю ся, що не можу за дочкою посагу дати — не має!"

— Як то не має? — скрикнула молодиця з-за дверей — одежина уся нова, новісенька, красна, — дві скрині наповнені...

„Тай уся справа!" — зітхає старий.

— Як то уся справа? Кунтушів два — вишневий один, а другий синій — кунтуші прехороші! Та ще жупанинка славна, — що мовляли нашому роду гетьмани подарували...

„Гашко! давно мабуть моля поїла!"

— Як то моля поїла? Отсе, ви наче своїй дочцї свекор! Аджеж нехай подивлять ся, чи поїла моля? Я хоч зараз перед очи принесу!

Ся Гашка кожде слово так тихенько, та любенько, та жалібненько промовляла, неначе у цїлім сьвітї Божім нема такої, як вона овечки. Стан жваво підперезаний поясом червоним і ті руки раз-у-раз у боки брались, що здавалось гарно прегарно мусить вона танцювати і підківками вибивати, а кирпатенький носик, та ще вусики чор-

ненькі доводили добре сьміливому, щоб її не зачепляти.

Та пісня, що я чув увійшовши у двір, було змовкла, а тут знов почула ся і дзвенить все ближше та ближше.

Ганка пурхнула, як птиця, і спів разом стих.

„Я піду дочку звістити, що гостя маємо". Пішов, а я до вікна.

Ганка цокотала коло садка, коло неї стояв хтось; білїла з чохлами сорочка, на високій, гнучкій постаті мріла уквітчана головка...

„Марто! Марто!" — покликав старий.

— Зараз! — відкликнулась Ганка.

Висока дівчина легенько перейшла двір і стала на рундуці, за нею підскочила Ганка. Старий щось стиха говорив, дівчина слухала перед ним стоячи з похиленою головкою, і ніби почулось менї тихе, смутне слово якесь...

Старий повернувсь і був наче неспокійний трохи.

„Дочка моя ще дуже молода", — почав, — „ще вона людий мало бачила... Вона добра, та ще дитина".

Тим часом Ганка заходилась з вечерою, брязгала мисками, стукала і щось комусь з великим запалом доводила шепотом. Старий зложивши руки сидів передо мною й питав про наш прихід, згадував свій, що колись в него був, і поглядав раз-у-раз на двері.

Ганка усе впорядивши запросила до вечері. Старий заводить мене до столу і кличе: „Марто!"

У дверях стала висока дівчина, у сьвіжім вінку. Хоч стала вона отдалїк, хоч стала у затінку,

та менї добре бачилось, що не рада вона гостю; вклонила ся менї низко, а очий на мене не скинула. „Отсе ж моя дочка, се моя Марта" — показує старий. А Ганка зітхнула і широкі рукави Мартї поправила. Вклонив ся і я. Поки ми вечеряли, Марта з Ганкою услугували і усе Марта мене далеко обходить... а тут треба дослухати, що старий говорить... Так далеко вона обходить мене, що нїяк я її не розгляджу добре... Бачу тільки, що румяне личко, та коса довга і білії руки... По вечері зараз вона зникла.

Тодї старий питає мене: „Чи ви вподобали мою Марту, чи нї?"

— Вподобав — кажу: хотїв її похвалити, та наче мене хто бив зелїзною лопатою по голові — так в мене в голові мішалось. Бачу, старий радїє.

Спати мене Ганка поклала у сьвітлицї за сїньми. Сьвітлиця та була з забитими вікнами — увійшов я туди, усе чорно — тільки очи свої бережу.

„Не бійтесь, лягайте просто — усюди сїно і мягко" — кричала Ганка під дверима. — „а сьвітла не можна: і самі не спостережетись, як підпалите будинок. Я вже торік налякала ся — буде з мене. Добраніч!"

Я подумав і ляг просто, — і правда усюди сїно і усюди мягко.

Тільки менї не спало ся. Все менї бачила ся висока постать, усе маяли надо мною широкі рукави з чохлами і білії руки... „Чого вона така непривітна", — думаю собі і чую, як серце в мене стукає й стукає...

Заснув — снились якісь снп чудні — пробуджав ся — а пробудившись не міг пригадати, що

снилось... Прокинув ся в ранцї; чую якийсь гомін... крізь забите вікно в щілинцї сонце наче золоті стрілки, чую, пташки щебечуть, дерева шумять. Я до щілинки око — Марта стояла як раз передо мною і дивилась кудись далеко, між дерева у садок, задумалась. Хороша вона була, молода і сьвіжа, як ранок. Обличе, як у доброї дитини. О чімсь вона думала і сумувала.

„Нехай же на мене гляне!" — помислив я та й стукнув. Вона сполохнулась, зирнула на моє вікно і зникла. Старий ласкаво мене витає, вже каже менї „любий ти".

„А що заспав у нас? Втомила дорога!"

— Отсе! озвалась Гашка. — Та коли б хто й три роки спав, тоб на четвертий заснув — так там добре спати.

А я думав: коли б вже не мимрав він, а хутше до дїла.

„Що ж!" — почина він, — „сподобав ти Марту і бери! Се дарма, що ти з козаків — всї люди, кажу, в Бога та в убогого!"

— А дочка ваша знає, що я її сватаю?

„А як же! знає. Я ще вчора їй сказав зараз, як ти приїхав і по вечері, як ти спати пішов, я знов".

— Чогось вона неначе смутна? — питаю.

„Ще молоде дуже, так дурненьке. Ще свого щастя не розуміє де воно. Отсе і вередує: „Не хочу замуж!"

— А ви питали, чому не хоче?

„Та щож там ще питати! якась дурничка".

— А може у неї хто другий у мислях?

„Борони Боже! Та вона ще й не бачила нїкого зблизка — тебе першого. Хто поїде до вбогого попа... Се вона так... дурненька... ще не знає тебе... пізнаєтесь, то й полюбить".

— А як нї?

„Чому нї! Вона сама бачить, що ти чоловік добрий — вона в мене розумна!"

А менї згадалась Лукашева жінка покійниця, що казала йому: „Він добрий чоловік, — а я собі смерти бажаю!"

— Не візьму Марти я й сам — помишляю та й роздумував ся, як би її взяти...

„А що задумавсь?" — питає старий. — „Не роздумувай!"

— Добре, бо — кажу йому.

Прийшла Марта до обіду смутная, тихая і зеленая — я до неї не заговорював, хотїв щоб і не дивитись, так як вже не сторожився, очи мої косять ся та й косять ся у той бік де вона.

В вечері ми гуляли по садку. Попереду йшов старий, а я за ним, а за нами Гапка і Марта. Гапка раз у раз кидалась то у той бік підняти суху гілячку, то у сей бік сполохнути горобців. Марта йшла опустивши головку.

Минув ще день — Марта усе смутна. Я став мислити, що краще менї буде до дому завертати, а сам собі кажу: „Зажди ще, Тимїше, зажди ще трошки, брате! і зажидаю...

По обідї ляг старий спочити, а я сидїв сам у кімнатї, коли увійшла Гапка хутенька.

„Пішли б ви у садок прогулятись — ходїт, я вас проведу".

— Чи не знаю сам дороги — чого докучає? — думаю йдучи за нею.

„Де ви там?" — крикнула Гапка.

— Я тут — відказала Марта зза дерев.

„Ходіть бо сюди — хутенько-хутенько!"

Марта хутенько вийшла на стежку, — побачивши мене, счервоніла і зупинила ся.

„Отсе гість скучав сам" — каже Гапка — та й побігла на бігці говорячи: „Менї дуже нїколи".

А у мене в очах усе тільки кружки, кружки червоні... здавало ся менї, що Марта втїкати від мене хоче.

„Куда ж ви втїкаєте?" — питаю, — „заждїть трошечки".

— Може ви не знаєте, — промовила вона до мене — що я вас не хочу. Мене не слухають.

Очи в неї наповнені були слїзми.

Я зовсїм сторопів, та шануючи себе, прибодрившись і відказав їй:

„Я й сам такеньки думаю".

Вона на мене подивилась. Очи тихі, ясні й проникливі, та й каже:

„Чого ви до нас приїхали? Ви мене не знаєте, а приїхали сватать. Вам усе мабуть рівно, яка в вас жінка буде, а я так не хочу. Я до пари собі хочу".

І стоїть проти мене і говорить, наче жалує.

„Та ви певно когось вже обрали собі, — так ви й кажіть!"

— Нї, ще нїкого. Я ще нїкого не знаю.

„А чого ви шукаєте для вподоби? Кого вам треба?"

— Я не знаю... Когось, до кого моє серце приляже...

„А чому ж то до мене ваше серце не приляже?" — жартую, а в самого на серці миші скребуть лапками.

Вона нїчого не сказала.

„Я від вас поїду" — говорю їй — „а поки ви мене не жахайтесь — я чоловік смирний".

Вона тодї підійшла до мене близше і каже: „У вас нема роду?"

„Нема", — говорю, — „нема в мене нїкого!"

— Ви хочете в Макухи на дяка — чи ви там бували? Які там людп? Чи гарно там?

„Не знаю. Та менї усюди гарно: де не прийту, то женуть!"

Старий прийшов і радїє, що ми в купі з Мартою.

„ А в нас хутко празник", — каже він — „побачим, як наша молодь гуляє".

— Не побачу — менї вже час до дому їхати.

„ Зістань ся на празник! — говорить старий.

„В нас дуже весело у празник" — промовила Марта.

Я на неї глянув — вона дивить ся на мене і додає: „Зістаньтесь!" — Зістав ся я. Марта від мене не втїкає, сїдає близенько.

„Не буду я нїчого казати!" — думаю й порішаю собі, та тільки, що стрів її саму й говорю їй:

„Підете ви за мене?"

— Піду! — відказала вона.

Нас заручили. Весїлю бути поклали за місяць.

Старий сїв листи до попів писати, а Гашка почала вивішувати на сонце кожухи й контуші,

а ми з Мартою в куні... Не багато ми й розмовляли з нею: „добрийдень!" та „добрийвечір!" а славно було нам тоді!! Що було говорити? Об чім питати? Було тільки подивитись у вічи одну другому. Сидимо було з старим і з Гапкою — старий щось давного пригадає — з лихого або доброго — Марта на мене дивить ся, наче каже: „чуєш?" наче питає: „знаєш?" Чи Гапка що небудь свого розкаже — вона любила усе про дурнів розказувати — Марта сьміеть ся, і все таки на мене дивить ся. Я памятаю, що була одного разу велика буря. Гапка запаловала перед божничком сьвічечки, старий читав молитви голосно — ми притихлі сидїли рядком з нею.

Давно вже пора менї до дому їхати. Попрощав ся я.

Старий мене іконою поблагословив. Гапка обвісила менї на шию торбу з книшами, як жаловану шаблю — проводили мене за ворота — Марта менї кланяла ся. Йду я коло свого воза по під садком і так моє серце ниє, як у некрута молоденького, коли з високих черешень уявила ся Марта. Я до неї кинувсь, схопив за руку, як зловив, а вона говорить: „Щасти вам, Боже!"

— Піждїть, — кажу, — потрівайте!

„Коли ж вернетесь?" — питає мене.

— За місяць вернусь.

„Добре, вертайтесь за місяць".

— Як ви зі мною веселенько прощаєтесь, кажу їй, аж і менї любо!

„Се щоб ви веселі повернулись!"

— А як я не повернусь?

Вона до мене: „Чому?"

— А хто ж його тепер знає чому? Ви хутко мене забудете?

„Як вже забувати, то треба хутко; тільки я не забуду".

IV.

Повернув ся я до дому. Лукаш стрічає і в очи дивить ся питає: „а щож, а як? Бачу, що ти веселий — мабуть усе гаразд?"

А я зітхнув: Я сподівав ся, що вже смутнійшого від мене і в сьвітї нема!

„Що ж не говориш?" — питає Лукаш. „Діло не вийшло? Вже попівна мабуть віддала ся?"

— Ні, — кажу йому.

„За тебе не пішла?"

— Пішла. Я разучив ся.

„Заручив ся! Що ж вона? Охотою йде?"

— Іде охотою своєю.

Тодї він став питати, чи молода, чи гарна, і як мене стріла, і як мене проводила — слухав усього пильно, радував ся, а все таки нарештї осмутнїв і задумав ся,

„Коли так, то будеш щасливий" — говорить менї — знаєте говорить от, як часом некрутови говорять: будеш полковником.

Пішли ми з Лукашем звістили батюшку — батюшка теж радіє. Я прошу о той лист до попа у Макухи — він сїв лист писати. Макухинський піп доводив ся нашому родичем, небожем у других. Почула Павлютиха — прийшла на мене подивитись з глечиком у руках, де що в мене по-

спитала і сказала: „дивись, який став! аж подобрів! Бач, радуєть ся!

Вона зараз завважила, що Лукаш трохи смутний і спитала його: „Чого се ви сторопіли? чи ніколи не чули, що люди женять ся?"

— Молодий такий дуже! — відказав Лукаш.

„То що? Ще й не такі молоді женять ся — бувало такий женить ся, що куди ні піде, то забуде, що жонатий".

Узявши лист від батюшки, я не гублячи часу, зараз вибрав ся у Макухи — не треба мені ні спочивку, ні відпочинку. Ішов, ішов, ішов і прийшов. Ішов я так хутко, що навіть ні о чім не думав. Ви в Макухах ніколи не бували? Село воно превелике! Скілько улиць, заулочків — сказать: без ліку, Я зараз зобачив високу дзвінницю, а довго блукав, поки до неї прийшов — тут вже й будинок попів знайшов ся: хороший був се домочок у шість віконечок; при домочку огород великий і сад хороший. Війшовши на рундучок, я постукав у двері. Відчинила мені старя наймичка.

„Батюшка дома?" питаю її.

— Дома.

„А як менї його побачить?"

— Ви по що прийшли?

„Я до батюшки лист маю від його родича".

— Увійдіть!

Увійшов я у кімнату, то мені в очах зарябіло. Стіни усї від вершка до низу розмальовані зеленими сосенками, та червоними пташками; на стільцях сині скатерки з білими журавлями; усюди картинки: то якась панночка у тяжкій мабуть недузї — бо завела очи в гору і ухопилась за лї-

вий бік — тільки не крикне; то медвідь мід дістає з дерева, а його пчоли кусають; то Жиди на сабаш поспішають ся; а то був знов Турок у червонім завивалї; а то був знов — вибачайте — сам дїдько з превеликими рогами жарив грішні душі в смолї; богато на покутї ікон було розмальованих і роблених квіточок і херувимів; вписїло на стрічках богато воскресних яєчок фольґових з золотими словами; прилїпляно було сьвічок воскових і горіла лямпадка. Ще був у сїй кімнатї годинник стїнний і зеркало вузке та довге — рами на нїм з позолотою. Поки я всїв усе то розглянути, мене самого розглядали. Із-за дверий то визирне чорнява, то вигляне білява. „Дочки мабуть" думаю і наче б то нїкого не бачу, ходжу і стою, сїдаю і знов ходжу, як самий розумний чоловік і трошки не цїкавий.

Увійшов піп. Піп високий, огрядний, густі брови, чорнявий, по виду свойому чоловік дуже поважний і розсудливий. Увійшов він погладжуючи свою пишну бороду — я жду, що скаже він менї зараз таке щось розумне, що й відповіди на таке не прибрати... А він спитав мене, звідки я і по що прийшов? Від кого лист до нього маю? Я усе йому розказав і лист подав. Узяв і став читати. Прочитав, став собі у бороду дивитись — подивившись добре, каже: „Я вже чув про тебе; се вже отець Мирон другий лист менї пише за тебе. За два тижнї я сього року два листи від нього відібрав".

Сказавши, піп сїв.

— А що ж ви менї, батюшко, скажете? — питаю його.

„Та що ж! Воно б і можна...

— Можна?

„Можна, та вже другий на тім місци"...

— Як другий? Коли? А ви ж обіцяли ся?...

„А як же; обіцяв ся — сього відрікатись не можу!"

— Та як же другий?...

„Попадин небіж трапив ся — у нього дїти й жінка, а він не — жінка його приходила, попадю просила і його приводила із собою... Тобі треба заждати".

— Чого ж менї, батюшко, ждати?

„Та хутко старий наш дяк виходить на спокій, тодї буде тобі місце".

— А як другий небіж трапить ся?

Він взяв ся за бороду і подумав.

„Нї", каже, — „нї, другого небожа в неї нема".

Трохи помовчали. Далї піп питає мене: „Де твій рід і який твій рід?

Коли тут відчинили ся двері і уступила попадя у кімнату; на плечах велика червона хустка, на голові зелена з чорною габою, — сама висока і наче з каменю — важко ступала — очи чорні, бистрі — так вона ними й впивала ся в христянина.

Я низенько кланяюсь. Піп поступив ся з свого місця далї у куток, узяв ся за бороду і дивив ся на попадю. Була ж вона здорова, та чорнява, та жвава! Говорила ж вона голосно! до того раз у раз оглядала ся, придивляла ся — то порошинку спахне, то скатерку осмикне, то крикне з вікна на качок, або шугне горобців — превелика мабуть хозяйка в домі.

„А вже оженив ся?" питає вона мене.

— Нї ще — кажу їй.

„А ти звідки? де рід твій? який?

— Я з Савлуківки.

„А, знаю, знаю. Мій пін читав менї лист від отця Мирона. На дяка хочеш? Треба перш оженитись!"

— Та я буду хутко женитись.

„А, є вже на прикметї в вас?

— Є, кажу, в мене на прикметї.

„От як! а хто се така?

Я кажу.

„А, знаю, знаю. Я її матїр покійную знала — молодою умерла. Добра була людина, нехай царствує, а хозяйка негодяща: її голосу не чутно було у дворі; товар до неї не признававсь... Не знаю, яка з дочки хозяйка... коли б краща! Та не сподіваю ся — се вже родом ведеть ся. Покійниця була те ж кволенька.. Отсе було молодими та важимось на вагах — так вона була легесенька, як сухе перце... А дочка?"

— Дочка доброго здоровля — кажу.

„Та й покійниця як було на неї подивитись, то й румяна і не суха, тільки бачилось, що не довговічна".

Тут знов двері відчинили ся і почали уходити одна по другій попівни — аж сїм увійшли. Яких вже між ними не було! Були біляві, кирпатенькі і були такі чорняві, як жуки — тільки що не гудуть; були такі, що наче мальовані — тільки б здаєть ся на стїну у золоту раму! І молоденькі й високі, і дорослих лїт і малих. Усї вони увійшли червонїючи і посїдали по стулпчках у ряд, руки

зложивши, очи опустивши. Сидять, аж уха у них горять. Піп стоїть, на всіх поглядає і всьміхаєть ся, а попадя говорить менї: „Се мої дочки — маю сїм та ще дві померли. Отся в мене старша (і показує пальцем на старшу), звуть її Оленою. А се коло неї Катря — втора моя дочка; а се коло Катрі Мелася — третя моя дочка, а там вже пішла мілкота...”

Сама говорить, сама поглядає на мене і на своїх дочок. і так говорить і так поглядає, як би в неї купить... Я дивлюсь, куда вона показує і мовчу гарненько.

„Ну, йдїть собі” каже вона дочкам. — Дочки піднялись, уклонились і пішли, як прийшли одна по другій. Тільки вони зникли, попадя питає:

„Чи вподобали моїх дочок?”

— А як же! дуже гарні в вас дочки!

„А котру краще від усїх вподобали?”

— Усї, говорю їй, усї у вас дочки гарні.

„А бодай вас! Я питаю, яка вподобалась вам найкраще!”

— Сама найменьшенька — що то за мила дитинка, з роду я такої не бачив.

Попадя на мене подивила ся, наче б не знала, чи мене вже бити, чи ще вчити? А піп усе мовчав, стояв та всьміхав ся, дивлячись на нас.

„Ви хочете на дяка стати?” спитала мене попадя узявшись у боки.

— Хочу і дуже прохав о се вашого батюшку...

„Се не батюшкове дїло” — перебила.

Батюшка кашлянув — мабуть, нагадати хотїв, що й він живе на сьвітї, хоч і без дїла.

„В нас сім дочок на відданю" промовила попадя, „як же нам се місце віджалувати дарма? Хто в нас дочку візьме, той і місце візьме: беріть дочку і місце ваше буде".

— Та я вже заручений — кажу їй, дивлячись мабуть великими очима на неї.

„Заручений! Не спитавшись броду, та сунетесь у воду! А вже за те, що в вас у голові вітер, я не повинна свого дитяти обідити. Тепер і з місцем женіха ледви знайдеш... женихів зовсім нема... он у монахи йдуть, кажуть, лучше вже в монахи, як женитись та клопіт собі мати... Я надію усю покладаю на се місце... Де ж менї сім попів знайти, коли б хоч кращі за попів повиходили, а другі нехай за дяків... А з тернівською попівною ви ніколи не добудетесь місця... Терновський піп убогий і дурний..."

— То прощайте — кажу — дякувати вам за ласку і добрість вашу!

„Щасливо!" відказує попадя, — „як роздумаєтесь, то приходіть".

— Прощайте, батюшко — говорю попу.

„Бувай здоров" — прощаєть ся піп — „кланяй ся дуже отцю Мирону від мене і скажи, що я йому добра усякого зичу і блага".

Я уклонив ся і вийшов з їх будинку. Який же я вийшов звідти сердитий! І не сказати! Іпов дорогою пташок шугав, з придорожних будаків квітки оббивав, а далї сів та й плакати став.

На дорозї серед степу мене ніч спостигла, а в ночи дощ ливший, вітер рвачкий... Я лежу у траві й не повернусь. „А, думаю, коли я не дяк,

так нехай же на мене і дощ і вітер і буря!" Буря втихла ік світаню — тоді я заснув.

А прокинув ся — голови не можу піднятп — болить, і весь я наче з гори падаючи розбив ся. Степ у росі зеленіє; сонце на небі ясне й блискуче, пахне квітками, пахне зіллем і травою, степові пташки щебечуть... Я устав і побрив дорогою, та брив я не довго — сів спочивати. Знов трохи поплакав спочиваючи.

Ледви дібрав ся до дому, а дома Лукаша налякав — далі вже не памятаю, що було — кажуть два тижні я лежав без памяти і бредив усе дяками та попівнами. А як я очуняв, то я лежав у сьвітлиці, вікно було завішене зеленою завісою і ледви я розглядів Лукаша коло себе.

„А що?" спитав я в Лукаша.

— Та, слава Богу — відказує він мені — видужаєш тепер хутко.

Якпх же мені ліків не завдавали! Лукаш мене напував листом з чорних порічок; Павлютиха напувала гірким полином і трилистком; ходили ще дві баби-лікарки — ті баби знов напували водою з трома вуглями і вмивали мене з ікони. Годували мене перцем до схід сонця, обкурювали мене якимись зіллями... та чи згадаєш усе!

А я нездужав тай нездужав. Вже на семий тиждень пішло, я все лежав. Боже як докучило. Вже перестав думати що на дяка не поставили, думав, як би то видужати, та піти, поїхати... На осьмий тиждень я устав з ліжка. Тоді вже почав жваво у силу вбиратись.

Держали ми знова раду з Лукашом і з батюшкою, що мені робить і що починати — нічого

не порадили поки і розходячись сказали: „Ще порадимось".

Я таки не дуже тоді дбав за ті ради — менї хотїлось як найхутше у Терни — там ради пошукать...

На девятий тиждень, ранком я поїхав туди...

Одного разу як ми сидїли з Лукашем та розмовляли, у двір увійшов чоловік у високій сивій шапцї. от як у Тернах носять парубки:

„Здорові були!"

— Звідки Господь принїс, милости просимо! — говорить йому Лукаш, а той на мене дивить ся.

„Я", каже, „з Тернів. Батюшка кланяєть ся і до себе запроша вас. Смерть приходить, хоче попрощатись, мовляв".

— Що се стало ся? — питаю. — Що там таке?

„Та нїчого, сїмдесять лїт його прикрушають".

— Й дуже слабий?

„Та не знаю, чи застанете. Я їхав (я ще того тижня з Тернів, на ярмарку був) то ледви він дихав".

Та чому ж не звістили менé хутко! Чому ви, коли вже взяли ся, не подали вістку.

„Асе ж я за тим й прийшов до вас".

— Еге, коли здумали! Може давно вмер старий.

„Вмер то й вмер. Усї вмирають, — се вже відома річ — чого ж метушить ся?"

Я свитку на себе, палицю у руку, поклонив ся йому й дякови та й зараз і вибрав ся у Терни. Йшов не спочиваючи до самого їх дому і ніч і день. Як прийшов до двору, сонце заходило. Бачу, на

рундучку сидить Гапка, завязана по брови чорною хусткою, очи заплакані, сама журлива.

Побачила мене, схопила ся була, крикнула, та разом змовкла і озирнула ся.

„А що, Гапко", питаю, „чи живий ще?"

— Де там, голубе мій, — відказує плачучи. Ще того самого дня, як переказали до вас, він скінчив ся.

„А Марта?"

— Та зараз прибіжить певно. В нас лихо, в нас горе теперки. Ще не знаєте ви, що вселила ся родичка до нас.

„Яка? звідки?"

— Та родичка покійної матусї Мартиної. Двоєрідна сестра її якась. Господи! як вже ми її вижене-мо, не знаю. Може ви поможете. Така вже непри-язна та морочлива — крий Боже!

„Та хто її сюди покликав?"

— Покійний сам візвав і якось вона його наче чарувала, що і не вивіряючи її, усе на неї полишив, і дитину рідну: живіть, поки моя Марта віддасть ся, з нею в купі і наглядайте і порядкуйте усе.

„А що Марта?"

— Та що ж Марта? мовчить та вас дожидає.

„Ходім же до родички несподіваної. Де вона?"

— Та у покою. Йдіть просто, як знаєте.

Уходжу у знайомі кімнати. Усе як і було. Тільки замість ряси висить на кілку чиясь червона хустка. Вступаю у другу сьвітличку — за столом сидить молодиця огрядна, червона, витрішкувата, носик маленький, а уста як ворота. Сидить за столом, а перед нею повна миса червоних по-

річок. І порічки їсть і сорочку шиє. Глянула на мене, і зараз мабуть догадалась, хто я такий, ще більше почервонїла й питає: „Чого треба? звідки? по що?"

— Та прийшов, — кажу, — свою Марту відвідати...

Вона як вискочить зза стола:

„Яку Марту? Що таке? Не кажіть гоц, поки не вискочили. Марта ще молода; ще Марту треба розуму вчити".

— Як за жінку возьму, то й навчу.

„За жінку возьмете? Які ж скорі! Може ще й уступите з шляху, красний паничу! Я знаю, вам добре Марту взяти, та Мартї не велика честь буде".

— Нехай нам буде, що буде, а вам дай Боже великої чести собі вишукати.

„Покійник мене благав, щоб я Марти доглядала, я й додержу свого: я Марти не віддам".

А Марта на сїм слові у сьвітлицю входить. Як теперки спогадаю — яка була вона блїда і яка радісна менї!

„Марто!" кажу їй, „кого менї слухати, скажи. У вас нові люди, нові норови".

— Яка я була, — відказує, — така й тепер.

„Пійдеш ти за мене?"

— Пійду.

„Ох нещаслива дитина!" заголосила родичка, „та він її з ума зводить. Йому треба посагу її, йому треба дякованя, — а ти й віриш йому, що тебе любить. Та ти за ним загинеш, та ти пропадеш!... Чи не лучше от тобі, чи не красше от тобі, як пійдеш за поповича, мати-меш достатки, ро-

дину чесну, шанобу від усіх...” А Марта стоїть коло мене, мовчить.

„От попович Кряжевський тебе вподобав, — він тебе посватає”.

— А, — кажу — як вже маєте кого, то Боже щасти!

Та й до дверий. Марта наче не розуміючи на мене дивить ся.

— Бувайте здорові! — кажу; тоді вона за мною, а родичка за нею ловить.

„Що се? ти покидаєш мене? куди ти йдеш?” промовляє Марта.

— Та от не хочу вам на дорозї стати; дай Боже всего доброго та й не трохи!

„Та ти мене покидаєш? За що?”

— З красшим буде краще!

„Скажи, за що кидаєш?”

Й не пускає мене, вхопила обома руками за руку. А родичка її відтягає від мене.

— Прощавай, Марто!...

А вона за мною: „постій. Справдї кидаєш мене!”

— Справдї прощавай!

А вона таки знов, і вхопила мене і припала до мене.

V.

Треба сказати, що тим часом умер наш старий піп, а у півроку після нього умер Лукаш. Оба вони умерли як дїти покірно. От два житя зійшло зі сьвіта — що зістало ся — від одного садок й

хата менї у спадок, від другого у спадок Павлютиха і збіжа... А жили, терпіли... Се я тодї то так собі помишляв: тепер я о тім не думаю — без думок одїваю.

В нас нового попа наставили — він і досп там — доси такий же здоровий, жвавий, басогласий як і тодї, тільки прпстарів за чотпри роки на чотпри роки... Він ожепив ся з старшою дочкою Макухписького попа. Вона була дуже гарна — біла як папір, червона як ягода, очи чорні, як уголь, брови колесом, білозуба, сьвіжоуста, вбиралась у рябенькі одежі. Як стеменна попівна вона зараз як віддала ся то й почала грубіти і рахувати. Вопи з попом жили як то кажуть, согласно: не бплп ся, не сварили ся вкупі набивали калиточку і радились за преосьвященого, за празпики й за церкву.

Я таки був при службі — співав гласи і пін менї не платив, за те він мене жалував і не брав другого дячка, що йому б треба платити. Так я пережив із рік. Спершу було трудно, а далї нудно. Нудно і вбого. Не той чоловік вбогий, що богатства стратив, а той, що не дбає нї о чім, що йому нїчого не манить ся... христини й похорони мішались із собою — менї нї вмерти, ані народить ся... Співав гласи, слухав дзвону, бачим тлум людський, як сходились і рзходились, як до попа приїздили родичі й знакомі — більше кіньми, притягали вози з важкими попівнами, бистроокими попадями, розумними попами, пожпвали страву і бесїду... А в будень знов так тпхо, так спокійно, що хоть доти сиди, доки аж новий місяць вимпслиш або нове добре житє. Проте я страх як зну-

див ся — нїчого менї не треба було і усе менї докучало — вийду між людий, гнїваю ся, що попав у те жерело; сиджу самотний, скаржу ся, що мене вітер й сонце обиджає, лїто й зима, осїнь й весна — усе в сьвітї.

Одного разу впала менї у руки книжка стара Лукашова покійничка: я давно її знав, з неї учив ся читати — попав я її, щоб розгорнути тай відкинути, тай сам не знаю як почав читати, поки аж не прочитав до кінця цїлу. Се був псалтир Давида царя, і я з ним разом замолив і заблагав: дай менї крила — привитаю птицею по горах.

Тодї напала на мене туга ревна, невсипуща, невгавуща, лиха і невмолима — вона мене пхала кудись пріч, далї далеко... Вона мене з місця пхала за двері, гнала улицею, провадила степами, полями, лїсами, гаями... Завіспв я на шию торбинку та й прийшов попрощатись з своїм попом. Піп мене було не пускати, нагадувати, що вже колись мене вязано, а я йому кажу, що йду на богоміля, що то зборонювати нїхто не повинен, а дяком для мене теж не ласощі бути; тодї почувши таке піп обійшов ся чесно, гарненько поблагословив і попросив принести йому проскурку з богоміля...

Знов, у друге попав я у ті сьвіти широкі великі — пригадала ся та перша мандрівочка весела — так пригадувала ся, наче хто над ухом менї верещав: „Пригадуй! пригадуй! пригадуй!" Дарма, дарма, кажу собі — я стратив своє щастє та ще добра в людий много і без нього, я ще насичу ся й упю ся... Випив два неповні, а третий по половинцї!

Я підходив до великого міста К. з сьмілими мислями, з бистрими думками, і з певним серцем. Ви коли самі не видали, то чували — а я тоді й не подивив ся й тільки дороги питав до монастиря. Перебіг усї улиці й заулки, як заяць гай частяк — проскакуючи та дивлячись вперед — прийшов під монастирську браму, — виглядаю, викликаю — приманив до себе худенького, блїденького, старенького служку. Я питаю ся, де тут в них найбільший пан — він тільки на мене подивив ся. „Де?" знов кажу йому, знов тільки дивить ся, наче б то й не треба було менї нїколи відповідати. А я таки питаю у трете і в четверте. Тодї він: на що тобі? — я, кажу, здалека, за дїлом приходжу — пустїть мене до него. — За яким дїлом? питає. А єсть таке в мене до него дїло — пустїть. Не можна. — Чому ж не можна? — Він спить. — Розбудїть — прошу, а він менї тільки на те промовив: „Ступай назад у своє село!" засьміяв ся і став дивитись у другу сторону.

„Коли ж можна? Коли прокинеть ся? Чи не заждав би я у дворі монастирськім?"

— Добре, заждп!

„А чи він довго буде спати!"

— Довго — каже.

Та й пійшов від мене, а я сїв у монастирськім дворі дожидати. Сидїв, сидїв, думав, думав та й оглянув ся, придивив ся округи себе. Двір був великий, поросний розкішним зеленим деревом; травичка оксамитила ся поперерізувана, поперехрещувана стежками у всї кінцї й боки — важкі ноги чернечі як ножем прорубували глибоко стежки. Міський гомін здалека тільки доносив ся до

двора — наче б під брамою стихав. Келії білїли округи двора — квітки процвитали під їх вікнами пахучі. Бачу вже вечірна тїнь сходить — скоро до вечерень вдарять. Церква стоїть поперед моїми очима камяна, стара, крішка, велика з високою дзвінницею. Бачу пробіг маленький паламарик підобравши поли... Дзвін загудів. По дворі почали михтїти молоді ченці, як жуки, зі всїх кінців; старі тягнули, як поранені, товсті двигали як кораблї важкі.

Один до мене підскочив: звідки та по що? — я кажу, що маю дїло до найбільшого їх. Що? що? як? і цїла зграя чорних ряс, як ворони злетїли ся — білозубі, білорукі, бистроокі. Старі прицшшили ся, питали; товсті стали як на відпочинок — питали усї.

Служка той, що менї казав заждати, вийшов і кличе мене — я схопив ся за ним, за ним і зграя, усе питаючи. „А хто його знає, хто він такий — відказує служка. Каже дїло єсть, — його преосьвященство пробудили ся, питають, що там у вас? й я кажу, от такий і такий чоловік. — Веди його каже, сюди. От я й веду". — А що він веселий встав, питають голосів кілька. — „Дуже веселий", — відказує служка. — Про кого питав? що казав? — „Нїколи тепер, нїколи" — відбиває ся служка, — а дзвін гуде до вечірнї. При дверях нас усї покинули і поспішили ся до церкви.

Вступаю я у кімнату велику, гарну. У тій кімнатї і скамїйки під ноги і кріслечка й подушечки і завіси від сонця сьвіту, і дзвоники для приклпканя — наче живе тут немічний чоловік, без сил, без моцп, а менї аж в очах заблищало

від його румянців, веселого та ясного ока. Чорна борода хвилею спадає і хвилею блищить ся; білими руками тільки у долоні ляскати; ряса чорна, богата, широка як намет. Він мене питає, по що я до нього прийшов?

„Та хочу розуму набратись, хочу на людий вийти, хочу до вас вступити".

— Добре, добре, перебив — а якого ж ти роду?

„Козацького". — Усе тоді йому розказав. Він слухав, поглядав на мене, поглядав на свого служку, посьміхав ся, дивував ся.

— Шкода твоя, — каже на решті. — Ми тебе не можемо приняти. Ми приймаємо тільки попівських дітий — вже підовчених... Ні, ні, тебе приняти не можна.

„Змилуйте ся", кажу, „прийміть мене. Чи того що я козак, то й в Бога не чоловік! Всї ми від Адама!"

— Може Адам козак був, а? — питає він, регоче й втїшаєть ся".

„Прийміть мене, не губіть! — кажу і благаю. Я хочу вчитись — приміть бо мене".

Він съмієть ся і з мене втїшаєть ся. А в мене аж в очах темно, в ухах дзвони гудуть, язик не говорить — нїміє. Я усе його прошу та благаю.

— Звідки се такий узяв ся! — каже він. — Чи у вас усї такі там у селї? А піп у вас який? Яка попадя?

Я почав розказувати, який в нас піп і яка попадя?

Та я його знаю, знаю! — съмієть ся він, — я знаю вашого попа! Він в семинарії лїчити не вмів навіть гроші...

„Тепер впучив ся!"

— Вивчив ся! Приход мабуть богатий? Отсе дурньови та гриби ростуть в кошику!

„Здаєть ся і розумних Бог не обиджає у вас", — кажу оглядаючись.

Зареготав ся весело і сам округи себе озирнув ся.

— Щож, хоч бє його попадя? — питає.

„Ні", — кажу, — „попадя в нього смирна".

— Та може хоч він її бє?

„Ні, не чув".

„Отсе вже вечірня йде давно — озвав ся служка, що стоячи у кутику при порозї слухав і дивив ся — спізнитесь...

— Та вже спізнив ся — скорше, скорше, давай мені хустку?

— Он вона, давай мені камплавку — ось вона.

Тай ринувсь у двері, як потік.

„А що я? щож мені" — питаю, підбігаючи за ним.

„Візьміть мене хоть служкою..."

— Іди в ченці постригай ся — ченцем будеш — ха-ха-ха-ха: Ге-ге не хочеть ся проміняти сьвітові розкоші на чернечу службу — га?

„Нічого", кажу, „нічого, можна. І ченці людям їсти рибу помагають!"

Він аж за боки взяв ся — втішав ся.

Вечірня відходить — промовив знов служка.

— Та ні, я ще поспію — поспію, — нагодуй його — каже киваючи на мене, — він ще мені розкаже богато...

Ха-ха-ха-ха-ха! Добре його нагодуй і горівки дай!

Ха-ха-ха-ха-ха!...*)

---

*) В початковій редакції між розділом пятим і шестим було так: що тут довго вам говорити. Гнулась моя голова без устанку і виходив, виклоняв таки, що мене приняли.

Тут вже, брате мій, життя пійшло миле! Тут менї кожда сьвіту стяжка міняла ся на ганьбу мою. На мене вже дивились з коса. Я не мав права вчитись, як другі, — я нїкчемний служба було собі обманом та зрадою запобігаю яку книжочку і читаю у ночи, вкравши в економа сьвічечку. Потім стали мене лїчити за безумного — любила молодь зі мною побалакать, поглядаючись між себе та моргаючи. А я все своєю дорогою йшов, я не спинив ся... То юродством своїм, то хитростю, я дійшов, що було менї вільно до усїх входить в кімнату, всякі книжки брати. Такеньки я року вижив — всї вершки хапаючи, путаючись у чужих мислях, мішаючись у своїх власних... А все ще стремівсь кудись, все ще менї сьвіт михтів.

У рік той вістка була від Марти. Менї вже здавало ся що я її забувати став, коли й приходить від неї післанець з Тернів, як його теперки бачу: хорошій, молодий, веселий парубок і голосом дзвінким своїм менї каже: „Переказує вам Марта своє вірнеє слово".

— Яке?

„Іди", — мовляла — до його і скажи йому, коли схоче він, я до його прийду, — нехай скаже я сама до його прийду".

А я йому відказую: „Скажи їй, нам не одна дорога судила ся".

Веселий парубок осмутнів і вийшов від мене тихо.

А я, братїку, по слові своїому, я богато ночий не всипав. Важко було. І скажу вам, не дуже розважають розумні мислї, як коли серце болить.

\- - - - - - - - - - - - - - - - -

Ще й друге мене горе душило: роки йшли та йшли, а я все служкою, а я все крадькома, то почитаю, то послухаю... Докучило людий тїшить собою, пійшов я знов до найбільшого. Пійшов я до нього після ночи безсонної, голова була не сьвіжа, душа вражена і не знаю вже і сам, на що я йому богато дечого паговорив... а на другий день мене вигнали... Не скажу, щоб дуже мене се зажурило — вийшовши у поле, вільнїйше зітхнуло ся менї і сказав я собі, що розумна голова повинна вмістить ся на кождому камінцї, який доля підсуне.

\- - - - - - - - - - - - - - - - -

Годї, кажу собі годї, за дурний людий побивати ся! Хай їм все добре! Нехай мене оплакують, а я їх відрікаю ся! — потїшивши свою грішну душу такеньки, розважив ся трохи...

Згадав я тодї і Марту... Чоловік завсїгди гонить ся за щастем і хоч нїколи його не дожене, то з ока не випускає.

Я побрав ся просто у Терни. Цурав ся роки, а тепер гнав через

VI.

Повернув ся я знов у свою хату. Нудно, пусто, трудно менї одинокому й самотному. Самотність та часом буває не захланна добрим людям, бо часом не мало то їм думок догідливих подає, коли голова на плечах сьвіжа.

Тодї з великого свого нуду почав я по ярмарках блукати, по чужих селах тинятись. Піп на мене гнївав ся за таке гуляне і за те, що я йому з богоміля проскурку не принїс, а його попадя не хотїла на мене і дивитись.

На однім ярмарку, на Петра, я стрів Макухинського попа; за попом й попадя йшла, за попадею попівни, аж шість, усї тричі рябенькі.

Я попови уклонив ся — він мене пізнав.

„А що?" питає мене піп.

— Та нїчого — відказую.

Піп задумав ся. Попадя на мене подивила ся пильно.

Попівни скупчили ся за матїрю — тільки їх чорні брови визирали із-за неї.

„А що дїти наші? Чи здорові? Чому не приїхали на ярмарок?..." питає мене попадя.

— Та не знаю, — кажу, — чому вони не приїхали — ярмарок славний.

„Тільки усе дорого — цїнять за усе як за

горп й рови, й долини, й струменї, як би скорше дістатись. От і Терпи, от і садок, де прощались колись на три місяцї...

Чудно менї тільки, що усї стежечки позаростали травою; малина достигла і китяги ягід червоних притемнїли, осипались — деж молодая хазяйка буває! Я у двір входжу, у дворі оттакая кропива шумить; в будиночку вікопечка попричипеці... Пусто, глухо, — і серце моє похолонуло...

батька. А ви де се досп пропадали? По що ходили у К.? Де се ви пропадали?"

— А хиба мене хто шукав? — питаю.

„Та місце есть на дяка... Просимо до нас — то й поговоримо, а поки що ходїм по ярмарку в купі. Торг красний. Ходїм! Йдіть!" каже на попа й на дочок. — усї за нею пійшли.

Попадя все до мене говорить та говорить — така стала добра, хоч її до рани прикладай — тільки мене відпустила, душу на покаянє, як ми попали між крамниці. Попівни налїтали на ті крамниці, як горобці на рясну вишню; попадя усе до дна перевертала, усїм перебирала, крамарів Богом лякала і розвязувала калитку важку з парафіяльними гріхми, весїльшими, хрестинними й похоронними. А ми з попом за ними у слїд говорячи о тім, о сїм, а більше що нї очім. Пізненько вже повернулись до дому і мене попадя за собою привела у кімнату, попросила сїдати. Сїв я; сїв проти мене піп; посїдали попівни у рядок, як вербн на великім шляху: сидимо. Попадя пійшла господарювати, каже, бо Господь гостя приятного прислав. А приятний гість свої мисли має, дивить ся на ті дївчата румяні, білі, як з сахару злїплені; дивить ся на той двір, де нова комора стоїть та бачить друге: другий двір, де тепер по тихім тім дворі чужі люди ходять, де чужі люди господарюють, де колись молода і кохана господиня походжувала... куди вже дорога заросла і затратилась...

Знов попадя увійшла. Наймичка за нею внесла вечерю.

„А ви якого краму собі придбали на ярмарку?" питає мене попадя.

— А нї якого добродїйко, — кажу їй.

„Й правда, для кого вам купувати — ви ще не жонаті, та щож ви доси думаєте?

— Та ще мабуть не пора...

„А на дяка хочете статп! Без жінки дяком не будете!"

Піп дивить ся собі у бороду. Попівни почервонїли усї, як горячий уголь.

— Та що, — кажу, — я проживу собі й так, не дякувавши.

„Проживете! Та як проживете!? Що то за житє без семї, без дружини, та й без поради і без помочи! З помочию і ріки течуть!"

— Або течуть, або в землю входять — кажу їй.

Вона того не слухає, а править своє. Вечера на столї — просить вечеряти. Посїдали вечеряти.

„Наливай гостевп наливочки!" каже попадя, — піп став менї наливати. Шанованя іде собою. В голові в мене забренїло вже, а на серци заскреблп такі мишп, що здаєть ся з роду ще так не скреблп. Гірка память вчіпила ся в мене, як хороба в тїло, в кров, в жили. Я тільки головою мотаю.

„Відречіть ся ви від всякої недоброї думки", говорить попадя. „Оженїть ся! Добре буде! Спокійно буде! Гарно буде!"

Я хотїв бп сам позбутпсь остатної памятки по минулім, остатної туги по тім, що буде. Я глянув пильнїйш на чорнобровї попівни: чи нема такої, щоб мої мпслп заняла собою? Усї, бачу, вонп гарні і одна в очп менї дивить ся. А тут попадя над ухом моїм усе верещить: пора люба, та пора мила, та спокій. Годї, мутить ся менї справдї! Прпхилю ся до коханя, аби відпочити.

— А що, кажу, се ви так говорите, наче вже маєте для мене яку пару на прикмітї?

„Чому нї?" відказує попадя. „Ось в нас цїла грядка ягідок — вибирайте!"

Та й показує на найбільшу. Піп зараз встав і відкинув рукави назад, наче б то мене вязати зараз треба.

— Я б ї сеї грядки вибрав від правої руки — кажу. Тільки що я вимовив ті слова, як вже коло мене вона опинила ся, руки наші зложили, іконою поблагословили, звелїли поцїлувати ся, за стіл посадили і рішили весїля відбути у неділю.

Попадя й піп нас як бісів покрутили, мене як біса хрестом захрестили на вікп. На весїлю я веселив ся собі як на чужім. Не пусто було коло мене, гомін від усюди несеть ся, мене поважають як молодого — тесть в мене з розумною бородою, теща з жвавими руками, зовщї вбрались аж сїяють — молода моя весело дивить ся — попів, попадь в мене на весїлю як саранчі...

Не всї, голубе мій в морю топлять ся — більше в калюжах.

От вже я й жонатий, і дяком наставлений „на мѣстѣ злачнѣ, на водѣ спокойнѣ". Хата гарна, жінка молода і господарна і швидка. Аби празничок — у нас повно людий і розмови і витанє йде. Усе гаразд, усе добре та біда та, що нїколи нїгде такого нуду нема, як там, де його б не треба. Може собі чоловік усе збудувати та не згаразднть собі житя довільного силою! Я от думав, що наші любі гостеньки багато говорять, а вони помічати стали, що я усе мовчки сиджу... Тодї напасть приступила... Уразили ся на мене, почали обносити,

осуджувати... Менї б то й байдуже; далеко лежало, мало болїло, та жінка моя почала спершу зкоса поглядати, а далї й добре гнївати сь стала. А як вже раз на сю стежку ступила, то й пійшла дорогою. Добрі родичі за нею — усї на мене. А я проворний як муха в окропі, хоч не вискочу, та кручусь... Що ж! бачили очи, що в неї чорні брови, вона за мене йшла, бо мати їй повелїла... І живемо і хлїб жуємо в куні... постолом добро возимо. І дай Боже здоровля нам, чорт зна доки.

*

Одного разу сиджу я, бачу, мій дяк іде, устаю й радію йому, та бачу, він у дорогу убрав ся.

„Куди се Бог вас несе?" питаю його.

— А се — каже — пійду та побачу, чи не гірш там де інш.

„Що се!" кажу. „Чи ж правда? Чи на довго?"

— Пійду, шляху не буду міряти, а часу лїчити не буду.

Та й пішов; від того дня його й не бачили в нас.

Дячиха перше дожидала, а далї й перестала дожидати, тільки доси гнївається ся на него — плещуть люди, що нїби найбільш за те, що він їй руки звязав, а тут вона в око впала якомусь підпанкови...

Де той дяк подів ся. — Хто його знає. Земля велика, як блукати по степах, та по лугах, по байраках, та по гаях. А де дяк зупинив ся? яким дїлом живе? А може вже його земля не носить, може вже силу, кріпость і чуйність ізходив — може спра земля його тїло скрила?

Кінець.

НАЙНОВІЙШІ ВИДАНЯ.

які можна набути в друкарні „СВОБОДИ“

Вихованець. Народна комедія в 3. дїях зі співами і танцями. — Ціна ..... 25 цит.

Вічевий співаник. — Ціна ..... 5 ц.

Ой не ходи Грицю, та на вечерниці. Народна драма зі співами в V. дїях М. П. Старицького. (В переробці Александрова. — Ціна ..... 30 ц.

Невольник, драма в 5-ох дїях зі співами і танцями. Уєцепїзував Карпенко Карпй (Тобилевич). Після поеми Тараса Шевченка. — Ціна ..... 15 ц.

Ґеновефа. — Ціна ..... 30 ц.

За вольности Украіни. — Ціна..... 5 цит.

Збірка повістюк. — Ціна ..... 10 ц.

За сестрою. Є се найгарнїйше оповіданє з козацької старини, сучасного письменника Андр. Чайковського. яке дотепер вийшло на американській Русп.—Ціна 35 ц.

І. Жовнїр. II. Оферма. Новеля з військового житя. — Ціна ..... 10 ц.

Лис Микита. З нїмецького переробив Іван Франко (23 ілюстрації). — Ціна ..... 40 ц.

І. Олекса Довбуш і карпатські опришки. — II. Цїсар і ігумен. Баляда. З нїмецького переклав Іван Франко. — Ціна ..... 10 ц.

Казки про Жидів. — Ціна ..... 10 ц.

Напад на Сїч. — Павло Полуботок. — Ціна.....5 цит.

Чародїйні пригоди убогого Омара і султанової дочки Зулїми. — Ціна ..... 20 ц.

Повна збірка веселих віршів Степана Руданського. — Ціна .....55 цит.

Ох! не люби двох! Оперета в 3-ох дїях. — Ціна 25 цит.

Руско-анґлїйський тлумач, з котрого можна дуже скоро навчитись анґлїйської мовп. Сторін 256. тверда оправа. — Ціна ..... 60 н.

—o—

Замовлені книжки висилаємо відворотною почтою. Грошї належить прислати враз з замовленєм. Срібних грошей канадійських і марок (стемпсів) не принимаєсь.

Замовленя належить висилати на адресу:

„SVOBODA“

83 Grand St., Jersey City, N. J.

ПОЗІР! ЧИТАЙТЕ! ПОЗІР!

ЛИС МИКИТА

З нїмецького переробив

ІВАН ФРАНКО.

Цїна 40 цнт.

Замовленя і гроші посилайте до:

„S V O B O D A"

83 Grand St., Jersey City, N. J.